

Vytis – Lietuvos valstybės herbas

Raudoname lauke sidabrinis šarvuotas raitelis, laikantis virš galvos iškeltą sidabrinį kalaviją su auksine rankena. Raiteliui prie kairiojo peties mėlynas skydas su dvigubu auksiniu kryžiumi. Žirgo kamanos, odiniai diržai, balnas ir trumpa gūnia mėlyni, pasagos, žąslai, pentinas, balno kilpa bei odinių diržų metaliniai sutvirtinimai (pagražinimai) auksiniai.

Lietuvos raitelis, vadinamas Vyčiu, yra vienas iš seniausių valstybės herbų Europoje. Ir vienas iš nedaugelio, kurio simbolika buvo paimta ne iš dinastinių herbų, kaip daugumoje Europos kraštų, bet iš kunigaikščių portretinių antspaudų. Neatsitiktinai XVI a. pradžioje Lietuvos metraštininkas rašė, kad Lietuvos herbas reiškias subrendusį valdovą, galintį kalaviju apginti savo Tėvynę.

Viduramžiais raitelio valdovo atvaizdas buvo bene mėgstamiausias antspaudų simbolis. Jis reiškė ir krašto suvereną, ir jo gynėją. Tokių antspaudų kaimyniniuose kraštuose galima rasti daugybę. Lietuvoje seniausias raitelis buvo pavaizduotas neišlikusiame 1366 m. Didžiojo kunigaikščio Algirdo antspaude. 1386 m., kai Jogaila Algirdaitis raitelį suheraldino, t.y. įrėmimo skyde, individualus valdovo portretas įgijo bendrinę prasmę. Iš pradžių raitelis simbolizavo svarbiausią valstybės – Vilniaus – žemę, tiksliau, iš Vilniaus valdomą Lietuvą (siauraja prasme), ir buvo vaizduojamas su ietimi: kas valdė Vilnių, tas valdė visą kraštą. Jogailos pusbrolio Trakų kunigaikštis Vytautas, siekdamas valdžios, apie 1382–1384 m. iki tol antspauduose naudotą žemesnio rango stovinčio kario atvaizdą pakeitė raiteliu, „užlipo ant žirgo“. Būtent Vytauto valdymo laikais (1392–1430) raitelis tapo visos jo sukurtos milžiniškos valstybės – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbu. Tai labai aiškiai matyti XV a. pradžioje atsiradusiame Vytauto majestotiniame antspaude. Valdovas, apsuptas jam priklausančių žemių herbų, vienoje rankoje laikė kunigaikščio valdžią rodantį kalaviją, o kitoje laikė iškėlęs skydą su raiteliu, kuris, lyg karalių valdžios obuolys, simbolizavo Lietuvos valstybę (raitelis su kalaviju).

Galima tik spėlioti, kodėl valdovo portretas, o ne Jogailos dvigubas kryžius arba Vytauto Gediminaičių stulpai tapo valstybės simboliu. Pirmiausia negalima pamiršti, kad valdovo, o vėliau valstybės herbas, turėjo tarptautinę reikšmę, privalėjo būti aiškus ir suprantamas visiems. Tuomet Europos valstybių heraldikoje vyravo visai kiti simboliai, pasiskolinti iš gyvūnijos ir augalijos pasaulio. Gyvulių valdovas liūtas, paukščių – erelis, augalijos karalaitė lelija simbolizavo imperatorius, karalius, kunigaikščius ir jų valdomas valstybes. Tokie ženklai turėjo aiškiai apibrėžtas prasmes. Liūtas reiškė jėgą, kilniaširdiškumą ir rūstybę, erelis – drąsą, aštrų protą ir išvalgumą, lelija – grožį ir didybę. Palyginti su linijinės heraldikos Gediminaičių stulpais, net dvigubu kryžiumi, jie buvo daug išraiškingesni ir suprantamesni. Kitas dalykas, kai formavosi Lietuvos herbas, jau daugiau negu šimtą metų tęsėsi lietuvių žūtbūtinė kova dėl valstybingumo išsaugojimo. Karas tapo kasdienis ne tik valdovų, bet ir kiekvieno krašto gyventojų reikalas. Sunkiausia našta gulė ant kario ir jo nuolatinio palydovo žirgo, išaukštintų liaudies dainose ir padavimuose. Taigi raitelis – krašto gynėjas tiek saviems, tiek svetimiems, buvo aiškus ženklas, ir kaip simbolis bene labiausiai atspindėjo susiklosčiusią politinę situaciją. Matyt, tai lėmė, kad krašto valdovo ir gynėjo portretas virto valstybės, sprendžiančios savo likimą kalaviju, herbu.

XV a. pradžioje, gal net šiek tiek anksčiau, nusistovėjo herbo spalvos ir kompozicija. Raudoname lauke sidabrinis šarvuotas raitelis su iškeltu virš galvos kalaviju. Jam ant kairiojo peties mėlynas skydas su dvigubu auksiniu kryžiumi, valdant Kęstutaičiams – raudoname skyde auksiniai Gediminaičių stulpai. Žirgo kamanos, odiniai diržai ir trumpa gūnia – mėlyni. Herbui panaudoti abu metalai ir dvi svarbiausios viduramžių herbų spalvos. Raudona tuomet reiškė materialiąsias, arba žemiškąsias, vertybes: gyvybę, drąsą, kraują, o mėlyna – dvasines, arba dangiškasias: dangų, dieviškąją išmintį, protą. Po 1569 m. Liublino unijos, kai susikūrė jungtinė Lenkijos ir Lietuvos valstybė, senosios herbo spalvos, turbūt Lenkijos herbo (raudona–balta–geltona) veikiamos, ėmė kisti. Kartais žirgo gūnia vaizduota raudona arba purpurinė, odiniai diržai geltoni. Mažiau keitėsi tik raitelio mėlynas skydas su auksiniu kryžiumi.

Lietuvos ankstyvojoje heraldikoje raitelis dažniausiai vaizduotas tarsi pasirengęs pirmam šuoliui – gynybai. XVI a. viduryje, kai lenkų heraldika Lietuvos herbui suteikė Pogoń, Pogonia, Pogończykvardą, pamažu senasis krašto gynėjo įvaizdis virto priešą vejančiu, persekiojančiu raiteliu. Ieškant lenkiškajam Pogonia lietuviško atitikmens, Konstantinas Sirvydas XVII a. nurodė dvi jo reikšmes: waykitoias (jei kalbama apie asmenį) ir waykimas (jei apie veiksmą). Taip lenkiška Pogonia tapo lietuvišku Waykimu. Šis vardas labiausiai paplito XIX amžiuje. 1885 m. Jonas Basanavičius raitelį praminė Vaiku (nuo vaikyti). Vyčio terminas atsirado XIX a. pabaigoje. Tai naujas žodis, amžiaus viduryje

sukurtas Simono Daukanto. Garbusis istorikas vyčiais vadino Lietuvos bajorus raitelius, riterius. Vitimi Lietuvos herbą bene pirmasis 1884 m. „Aušroje“ pakrikštijo Mikalojus Akelaitis. Iš pradžių herbas vadintas Vytimi (vyti, persekioti, pagal lenkiškąją versiją), nuo XX a. 4 dešimtmečio – Vyčiu (pagal Daukanto vytį, raitelį).

Lietuvos herbas, reprezentavęs valstybę daugiau negu keturis amžius, buvo panaikintas 1795 m., kai Lietuva ilgesniam negu 100 metų laikotarpiui pateko į Rusijos imperijosą. Tiesa, istorinis raitelis visai neišnyko. 1845 m. balandžio 6 d. imperatorius Nikolajus I jį patvirtino Vilniaus gubernijos herbu. Raudoname lauke buvo pavaizduotas per žalią žemę šuoliuojantis šarvuotas raitelis ant balto žirgo. Raitelio sidabriniam skyde auksinis aštuonių galų (stačiatikių) kryžius. Gūnia violetinė, kraštas auksinis. Amžiaus antroje pusėje sukurtuose herbuose neliko žalios žemės, raitelio skyde stačiatikių kryžius tapo raudonas, gūnia pailgėjo ir įgijo tris ragus, ji, kaip ir kamanos bei kiti odiniai diržai, buvo nuspalvinti purpurine spalva, kraštuose apvesta auksu.

Pirmojo pasaulinio karo metu žlugus Rusijos imperijai, Lietuva 1918 m. vasario 16 d. paskelbė Valstybės atkūrimo aktą. Istorinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raitelis vėl tapo Lietuvos Respublikos herbu. Pirmuosius projektus sukūrė Tadas Daugirdas ir Antanas Žmuidzinavičius, taip pat buvo naudojami Adomo Varno, Adomo Galdiko ir kitų dailininkų nupiešti herbai. Labiausiai paplito Žmuidzinavičiaus romantizuota herbo versija. Jos prototipu neabejotinai buvo 1910 m. Tadeuszo Dmochowskio piešinys, primenantis Vilniaus gubernijos paskutiniųjų metų herbą. Bet, jei Dmochowskis raitelį vaizdavo daugmaž istoriškai, Žmuidzinavičius jį padarė tarsi skrendantį ore. Tuomet žirgas įgijo auksines kamasas, diržus bei ilgą trijų ragų auksinę gūnią. O kad herbas gražiau atrodytų, dailininkas skydą papuošė auksiniu bordiūru su heraldiniais akmenimis, kurio Lietuva niekada nenaudojo. Juos ypač mėgo ispanai, portugalai. Heraldinė figūra bordiūras paprastai reiškė šalutinę, nuo kažko priklausomą liniją ir suverenios valstybės herbu visai netiko.

Romantiškasis Žmuidzinavičiaus herbas sulaukė kritikos. 1929 m. buvo sudaryta speciali Komisija valstybės herbu nustatyti. Jos darbe aktyviausiai dalyvavo generolas ir archeologas Vladas Nagevičius, menotyrininkas Paulius Galaunė, dailininkas Mstislavas Dobužinskis, taip pat istorikai Ignas Jonynas, Augustinas Janulaitis ir kiti žinomi asmenys. Darbas truko 5 metus. Dobužinskio padarytas herbo projektas buvo pagrįstas Lietuvos senųjų monetų ir antspaudų ikonografija. Dėl to nepavyko išspręsti bene svarbiausio – herbo spalvų – klausimo. Suprantama, pagrindinės spalvos – raudoname lauke sidabrinis raitelis išliko. Tačiau raitelio skydas buvo nuspalvintas raudonai, o dvigubas kryžius, pasagos, žirgo kamanos ir kita apranga – auksu. Kadangi nebuvo aišku, kaip pagrįsti ant sidabrinio žirgo uždėtą auksą, pasinaudota liaudies dainose minimomis „auksinėmis kamanėlėmis“ ir „auksinėmis padkavėlėmis“. Nepaisant spalvų ir nelabai vykusios raitelio kompozicijos (daug tuščio raudono lauko), Dobužinskio sukurtas herbas buvo kur kas archajiškesnis ir istoriškai labiau pagrįstas negu iki tol naudotas Žmuidzinavičiaus variantas. Oficialiai naujasis herbas nebuvo patvirtintas, nors kai kuriose gyvenimo srityse naudotas. Tolesnę valstybės heraldikos raidą pusei amžiaus sustabdė 1940 m. sovietinė okupacija. Dar tais pačiais metais priimtoje sovietinėje konstitucijoje raitelio vietą užėmė pjautuvas, kūjis, penkiakampė žvaigždė ir kiti sovietiniai atributai.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (Atkuriamasis Seimas) 1990 m. kovo 11 d. paskelbusi Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo aktą, tą pačią dieną įteisino Lietuvos valstybės istorinį herbą – Vytį. Netrukus, kovo 20 d., buvo patvirtinta pirmojo po karo Lietuvos valstybės herbo kompozicija, kurios pagrindu tapo skulptoriaus Juozo Zikaro 1925 m. Lietuvos monetoms sukurtas skulptūrinis Vyčio atvaizdas, o balandžio 10 d. – nustatytos herbo spalvos. Raudoname lauke sidabrinis šarvuotas raitelis, laikantis virš galvos iškeltą sidabrinį kalaviją ir turintis ant kairiojo peties raudoną skydą su auksiniu dvigubu kryžiumi. Kalavijo rankena ir makštis sutvirtinimai, raitelio pentinas, kamanų žąslai, žirgo pasagos, diržai ir jų pagražinimai auksiniai. Spalvos perimtos iš 1934 m. kurto herbo. Tiesa, spalviniame herbo etalone, kurį gegužės 17 d. patvirtino Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, herbo ir raitelio skydai pasidarė purpuriniai. Šis herbas tapo pereinamojo laikotarpio simboliu ir lyg pabrėžė, kad Lietuvos valstybė yra prieškarinių tradicijų tęsėja. Tuo pačiu metu Lietuvos heraldikos komisija buvo įpareigota parengti patikslintą herbo variantą, pagrįstą istorijos ir ikonografijos šaltiniais. 1991 m. rugsėjo 4 d. Aukščiausioji Taryba patvirtino antrąjį herbo variantą, kuris naudojamas iki šiol. Nuo ankstesniojo skyrėsi tuo, kad jame buvo atgaivintos istorinės herbo spalvos ir metalai (sidabras, auksas, raudona, mėlyna), atsiradę dar Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto valdymo laikais. Naujajame herbe siekta įprasminti ir pirminę herbo idėją, tai yra pavaizduoti raitelį, pasiruošusį kalaviju apginti savo kraštą bei valstybę. Istorinių spalvų ir senosios herbo idėjos atgaivinimas reiškė, kad Lietuva yra ne tik prieškarinių, bet ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo tradicijų paveldėtoja ir tęsėja.

Literatūra: E. Rimša, Heraldika. Iš praeities į dabartį, 2-oji papildyta laida, Vilnius, 2004, p. 56-69; Lietuvos heraldika, parengė E. Rimša, Vilnius, 2008, p. 15-22.